

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.7>

Slaven Crnić

SUPUTNICI NA RAZMEĐU: POETIKA HEGEMONIJSKOG MASKULINITETA U TRAVNIČKOJ HRONICI IVE ANDRIĆA

dr. sc. Slaven Crnić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
slaven.crnice@uniri.hr *orcid.org/0009-0005-8771-3795*

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić, I.-31

rukopis primljen: 11. listopada 2024; prihvaćen za tisak: 9. prosinca 2024.

Rad¹ analizira načine na koje dinamike hegemonijskog maskuliniteta u Travničkoj hronici Ive Andrića izazivaju i reflektiraju šire ideološke i političke sukobe. U užem fokusu rada su teorijski doprinosi studija maskuliniteta proučavanju literarnoga teksta te tri ključna aspekta u kojima se teme kulturnog identiteta i alteriteta prelamaju kroz Andrićeve značenjski bogate reprezentacije raznovrsnih maskuliniteta. Prvo se generacijski sukob koji Andrić uvodi između svoja dva glavna lika, francuskih konzula Davillea i Des Fossésa, interpretativno uokviruje u ključu kritičkih teorija hegemonijskog maskuliniteta. Tekst se potom okreće različitim rodnim profilima koje normativni muškarci Travničke hronike uspostavljaju kroz svoje odnose sa ženama te načinima na koje ti rodni odnosi reflektiraju njihovu specifičnu poziciju unutar konfiguracije hegemonijskog maskuliniteta, ali i šire ideološke stavove i političke ciljeve. Konačno, rad izdvaja dvije specifične situacije u kojima roman kroz mušku homoseksualnost cementira osjećaj pripadnosti među normativnim muškarcima, ali i uspostavlja granice unutar hegemonijskog

¹ Istraživanje i pisanje članka financijski su podržali Srednjoeuropsko sveučilište u Beču (CEU) te Europsko istraživačko vijeće (ERC) u sklopu okvirnog programa Europske unije za istraživanja i inovacije Obzor 2020 (projekt REVENANT, ugovor o dodjeli bespovratnih sredstava broj 101002908).

maskuliniteta koje se protežu kako onkraj njihovih međusobnih sukoba tako i onkraj konfliktnih geopolitičkih misija i sociokulturnih lojalnosti.

Ključne riječi: Ivo Andrić; Travnička hronika; studiji maskuliniteta; hegemonijski maskulinitet; orijentalizam; homoseksualnost

1. Uvod

Prvi put objavljena 1945. godine, *Travnička hronika* Ive Andrića prati burne događaje od 1806. do 1814. godine, u razdoblju nakon uspostave francuske vlasti u Dalmaciji kao dijelu Ilirskih pokrajina, odnosno Napoleonovog Prvog Francuskog Carstva. Uslijed rastućih napetosti oko interesnih sfera nad susjednim dijelovima Balkana pod osmanskom vlašću, ali i zbog sve veće potrebe za trgovačkom i političkom suradnjom, u Travnik, sjedište osmanskih vezira u Bosni, pristižu francuski i austrijski konzuli. U tom pogledu Bosnu *Travničke hronike* možemo okarakterizirati, služeći se terminom Laure Doyle (2020) kao zonu *interimperijalnosti*, naizgled periferan, a zapravo strateški iznimno važan prostor oko čijih se resursa nadmeće nekoliko carstava. Roman pripovijeda o političkim i privatnim izazovima s kojima se suočavaju osmanski veziri, francuski i austrijski konzuli, njihove obitelji i osoblje. S izuzetkom katoličkih franjevaca, mještani Travnika rijetko progovaraju vlastitim glasom. Roman tako većim dijelom katalogizira imperijalne ideologije, kolonijalne pretenzije te duboko ukorijenjene, ali i oštro proturječne impresije i fantazije europskih i osmanskih pridošlica o lokalnom stanovništvu i kulturi. Roman je poznat po tome što kroz određene likove daje glas naizgled okoštanim sustavima vrijednosti da bi ih potom potkopavao glasovima drugih likova. Tu polifonijsku pripovjednu strukturu Vladimir Biti (2018) opisao je kao „kontinuirano samo-opovrgavanje“ romana:

pripovjedač naizmjenice uranja u poglede Francuza, Austrijanaca, Osmanlija, Srba, Hrvata i domaćih muslimana, moćnika i podanika, stranaca i domorodaca, muškaraca i žena, bogatih i siromašnih, kako bi kroz njihova raznolika i često sučeljena mišljenja konstruirao polivalentnu istinu doba punog napetosti i nesporazuma.² (174–175)

² Izvaci iz stručne literature na engleskom jeziku koja je u bibliografiji navedena pod izvornim naslovom citirani su u mom prijevodu.

Travnik tako funkcionira kao sinegdoha za cijelu Bosnu i Južne Slave-
ne, a sama Bosna kao sinegdoha za globalni imperijalni politički poredak
(Vučković 1974: 327; Nemeč 2016: 226). S fokusom na tom višestruko bre-
menitom susretu između Istoka i Zapada, kritička recepcija roman je
sagledavala, među ostalim, kao političku alegoriju o modernim nacionalnim,
psihološkim i povijesnim problemima koje je Drugi svjetski rat dodatno na-
glasio (Vučković 1974), pripovijest o interkulturalnom neprijateljstvu i
diferencijaciji (Hawkesworth 1984) i literarnu verziju supranacionalne po-
vijesti Bosne i Jugoslavije (Wachtel 1998).

U *Travničkoj hronici*, kao što primjećuje Krešimir Nemeč (2016), „glav-
ne uloge imaju muškarci na javnoj diplomatskoj sceni i oko Konaka. Njima
su namijenjeni svi javni poslovi: politika, kultura, ekonomija, umjetnost“
(238). Međutim, postojeći pristupi rodu i seksualnosti u Andrićevim djelima
primjer su šire teorijske i kritičke tendencije konceptualnog poistovjećiva-
nja rodne problematike sa ženama i ženstvenošću.³ Unatoč bogatoj tradiciji
feminističkih čitanja usredotočenih na Andrićevo pisanje o ženama⁴, rodni i
seksualni aspekti njegovih muških likova uglavnom su prošli ispod kritičkog
radara. Stoga je fokus ovog rada na odnosima i dinamikama hegemonijskog
maskuliniteta između trojice zapadnih muških konzula *Travničke hronike*,
dvojice Francuza, Jean-Baptiste-Étiennea Davillea i Amédéea Chaumette
Des Fossésa, te Austrijanca Josepha von Mitterera. Središnji predmet anali-
ze su načini na koje rod i seksualnost oblikuju, reflektiraju i amplificiraju
teme kulturnog identiteta i alteriteta te orijentalizma i imperijalizma. S nji-
ma u vezi istražuje se i sporedni lik francuskog učitelja plesa Charlesa
Pépina, a pažnja se obraća i na niz ženskih likova, poput Anna Marije von
Mitterer i Jelke. Iz podrobnije analize izuzeti su muški likovi porijeklom iz
Osmanskog carstva, lokalni stanovnici, ali i zapadnjaci čija bi analiza, s ob-
zirom na njihovu brojnost ili specifično literarno oblikovanje (primjerice
kulturnu pripadnost), nadilazila kako obim i fokus ovoga rada tako i njegov
teorijski okvir.

³ Polje istraživanja književnosti u okviru studija maskuliniteta još uvijek je “u velikoj mje-
ri neistraženo u akademskoj zajednici, posebno u usporedbi s književnim studijama o
ženama” (Armengol 2020: 427). O relativnoj neistraženosti maskuliniteta i njegovih različ-
tih reprezentacija u južnoslavenskim književnostima, v. Rosić (2006). Rijedak primjer
istraživanja književnih reprezentacija maskuliniteta u suvremenom postjugoslavenskom
prostoru na primjeru suvremene srpske književnosti predstavlja studija (*Anti*)*Utopije tela*
Tatjane Rosić (2014).

⁴ Vidi Gorup 1996; Liversage 2005; Lukić 1988; Lukić 2015.

2. Studiji maskuliniteta i (ne)vidljivost objekta istraživanja

Nadahnuti feminističkim te gej i lezbijskim istraživanjima iz druge polovice 20. stoljeća, kritički pristupi maskulinitetu (na počecima nazivani „muškim studijima“ [*men's studies*], a danas poznati uglavnom kao „studiji maskuliniteta“ [*masculinity studies*]) pojavili su se u akademskim krugovima kasnih 1980-ih kao odgovor na manjak specijaliziranih pro-feminističkih i antihomofobnih istraživanja muških životnih iskustava, modusa socijalizacije, povijesti te kulturnih i umjetničkih reprezentacija i povijesti. Konkretno, studiji maskuliniteta usredotočili su se na načine na koje sam pojam muškosti varira između i unutar kultura te kroz povijest, čime su ranije predodžbe o monolitnoj ili univerzalnoj naravi muškosti i patrijarhata zamijenjene slojevitijim razumijevanjem različitih dinamika moći i performativnosti koji participiraju u formaciji i održavanju oba fenomena (Brod 1987; Horlacher 2015; Pellerin 2016). Kritički pristupi u prvom redu normativnim maskulinitetima izrasli su iz stalnog dijaloga s feminističkom i *queer* teorijom pa tako usvajaju mnoge glavne postulate poststrukturalističkog shvaćanja roda. Kao posljedica toga, studiji maskuliniteta za cilj su si postavili istražiti socijalnu heterogenost, povijesnu relativnost i kulturnu arbitrarnost fenomena na koje bi se mogao odnositi sam izraz „muškosti“ (Reeser 2015; Halberstam 2018).

Kritički pristupi normativnoj muškosti otpočetak se bave učincima društvene, političke i povijesne nevidljivosti muškosti kao partikularnog roda. Riječima Harryja Broda i Michaela Kaufmana (1994) sa samih početaka studija maskuliniteta, cilj proučavanja jest baviti se „muškarcima kao muškarcima, a ne kao generičkim ljudskim bićima čiji rod ostaje nezapažen i izmiče teoriji, ili u najmanjem slučaju ostaje nedovoljno teoretiziran“ (4). Za razliku od kategorija neizostavno obilježenih rodnom, kao što su „žena“ ili „homoseksualac“, moć normativne muškosti omogućena je njenom nevidljivošću: „implicitnim ili eksplicitnim poricanjem da su rodno određeni, muškarci su mogli izbjeći pomnom ispitivanju i oduprijeti se kritici ili promjeni“ (Reeser 2015: 16). Jedna od posljedica nevidljivosti muškosti kao partikularnog roda jest prividna neutralnost rodno utemeljenih oblika društvene dominacije: „Budući da je bila središte, norma iz koje su definirani svi drugi rodni identiteti, muškost kao takva je uvijek ostajala nevidljiva, a ta je nevidljivost bila ključna za uspješno održavanje njene hegemonijske i povlaštene pozicije“ (Pellerin 2016: 1). Pierre Bourdieu (2002) teoretizirao je ovaj sustav kao „muški poredak“ koji se predstavlja kao da postoji onkraj diskurzivne legitimacije: „Snaga muškog poretka vidi se u činjenici da se

nema potrebu opravdavati: androcentrična vizija nameće se kao neutralna“ (9). Naposljetku, konceptualno poistovjećena s univerzalnošću čovječanstva, muškost je „ostala nešto poput neoznačenog (i stoga nevidljivog) roda u političkom, društvenom i kulturnom kontekstu“ (Horlacher 2015: 2).

Primjena koncepta „hegemonijskog maskuliniteta“ naročito je popularan način proučavanja i hvatanja ukoštac s „nevidljivošću i uzimanjem zdravo za gotovo“ normativnog maskuliniteta (Howson i Hearn 2020: 43). Od kasnih 1980-ih naovamo, „hegemonijski maskulinitet“ je često korišten, od studija obrazovanja i medija do kriminologije i sociologije sporta, postavši nedvojbeno najpopularniji i najutjecajniji koncept koji je nastao unutar studija maskuliniteta (Connell i Messerschmidt 2005: 833). Koncept je razvijen kako bi se uzele u obzir povijesna i kulturna kontingencija, relativnost, i performativnost svojstvene rodno utemeljenim sustavima opresije. U tome pogledu, kako ističu Haywood et al. (2018), „koncept hegemonijskog maskuliniteta bio je alternativni način pristupa rodnim odnosima i njihovoj analizi, nadilazeći pritom neka od ograničenja statičnijih teorija patrijarhata koje nastoje prikazati rodne odnose na strukturalno deterministički način“ (39). Kao što je Raewyn Connell (1995) izvorno formulirala: „Hegemonijski maskulinitet može se definirati kao konfiguracija rodne prakse koja utjelovljuje trenutačno prihvaćen odgovor na problem legitimnosti patrijarhata te jamči (ili se smatra da jamči) dominantan položaj muškaraca i podređenost žena“ (77). Demetrakis Demetriou (2001) korisno je podcrtao kako Connellina izvorna formulacija zapravo obuhvaća dva različita modaliteta rodne hegemonije: vanjsku i unutarnju. Dok se vanjska hegemonija odnosi na muško podjarmljivanje žena, unutarnja opisuje dinamike nadmoći i razvlaštenosti između različitih skupina muškaraca, za što je najbolji primjer „hegemonija heteroseksualnih nad gej muškarcima“ (Demetriou 2001: 341).

Istraživanja koja književnost proučavaju iz perspektive studija maskuliniteta književnome tekstu prvenstveno pristupaju kao svojevrsnome rezervoaru reprezentacija, vrijednosti, ideala, nedostataka i kriza legitimteta muškosti, kao i njenih potencijalnih subverzija (Horlacher 2015; Pellerin 2016; Armengol 2020). Kao što je Alex Hobbs (2013) objasnila, baš kao i izvorni „muški studiji“ s početka 1980-ih, književni studiji maskuliniteta „uporište imaju u sociološkim konceptima“ (383).⁵ S obzirom na takvu

⁵ Ovdje valja podcrtati kako je riječ o istraživanjima koja se naslanjaju na studije maskuliniteta generalno, odnosno uglavnom ne koriste teorijske i konceptualne aparate feminističke ili *queer* književne teorije.

pozadinu u društvenim znanostima, ne čudi da se, od samih svojih početaka, studiji književnog maskuliniteta uglavnom usredotočuju na književna djela kao na „socijalne dokumente“ koji „reflektiraju različita kulturna shvaćanja muškosti“ (Armengol 2020: 428). U konkretnom smislu, to znači da se književnost u okviru današnjih studija maskuliniteta uglavnom uzima kao „epistemološki medij u kojem postaje moguće iščitati, spoznati, a samim time i iznova ispisati mnogostruke diskurzivne mehanizme konfiguracije različitih i divergentnih maskuliniteta“ (Horlacher 2015: 5–6). U praktičnom pak smislu, to znači da istraživanje koje primjenjuje studije maskuliniteta na književnost najčešće ima za cilj razjasniti reprezentacije muškosti koje mogu objasniti ili čak transformirati maskulinitete u društvenome svijetu izvan književnosti.⁶

Analiza Andrićeve *Travničke hronike* u ovome tekstu temelji se na tematskom fokusu studija maskuliniteta, dakle problematici vidljivosti i nevidljivosti normativnog maskuliniteta, te usvaja i dio njihove terminologije, napose koncept „hegemonijskog maskuliniteta“. Međutim, analiza koja slijedi također odudara od većine istraživanja koja kombiniraju studije maskuliniteta s izučavanjem književnosti jer književni tekst ne promatra kao „društveni dokument“ koji može poslužiti kao osnova za analizu maskuliniteta iz stvarnog života (dakle, autorskog, čitateljskog, historijskog ili društvenog maskuliniteta), već stavlja fokus na poetičku konstrukciju različitih reprezentacija maskuliniteta i njihov kapacitet da tematski formiraju pripovjedne elemente koji naizgled nisu rodno obilježeni.

3. Neki vrlo novi muškarci

Dvojica francuskih carskih emisara, konzul Jean-Baptiste-Étienne Daville i njegov mlađi kolega Amédée Chaumette Des Fossés od samoga početka teško se podnose. S jedne strane, Daville smatra Des Fossésa samozadovoljnim i pretjerano samouvjerenim mladićem, suviše zaslijepljenim knjiškim znanjem i neutemeljenim idealima. Primjer je Des Fossésovo oslanjanje na vrstu turskog jezika kakvog je usvojio u pariškoj diplomatskoj

⁶ Ideja da književni studiji mogu pridonijeti razumijevanju muškosti u stvarnom životu i potencijalno transformirati muške čitatelje prisutna je u brojnim inicijalnim istraživanjima literarnih maskuliniteta, npr. Murphy (1994) i Knights (1999). Suvremeni pristupi književnosti iz ugla studija maskuliniteta još uvijek često teže otkriti „alternativne načine bivanja muškarcem“ (Armengol 2020: 425).

École, jezika koji skoro da veze nema s onim koji se stvarno koristi u Bosni. S druge pak strane, prije dolaska u Bosnu, Des Fossés se o Davilleu temeljito informirao kod jednog izvrsno obaviještenog kolege iz Ministarstva koji je starijeg konzula opisao kao „biljku za umerenu klimu“ čiji interesi i talenti ne nadilaze „granice srećne prosečnosti“ (Andrić 2013: 81). I dok Des Fossésov dolazak gurne Davillea u labirintsku meditaciju o vlastitome životu i životu njegovoga Carstva, mladi pridošlica ostaje potpuno neimpresioniran i ravnodušan prilikom susreta sa svojim nadređenim. Neposredno prije spavanja, Des Fossés ironično bilježi u svoj dnevnik: „Konzul je onakav kakvim sam ga zamišljao“ (ibid., 80).

Napeti, tjeskobom prožeti odnos između dva francuska konzula iz *Travničke hronike* može se sagledati kao specifična književna uporaba hegemonijskog maskuliniteta kroz koju se sinegdohijski dramatiziraju šire geopolitičke i povijesne dinamike. Raewyn Connell (1995) istaknula je da maskulinitet zauzima „hegemonijsku poziciju u datom obrascu rodnih odnosa, poziciju koja se uvijek može osporiti“ (76). Ta se osporivost manifestira u novim težnjama za hegemonijom koje nastoje redefinirati patrijarhat u skladu s vlastitim ciljevima. Kako bismo Davilleov i Des Fossésov odnos uokvirili kao dramu hegemonijskog maskuliniteta (u kojoj mlađi konzul kontinuirano izaziva rodnu hegemoniju starijeg) i, nadalje, istražili njeno značenje za krovne teme romana, najprije treba obratiti pozornost na neke Andrićeve kreativne izbore prilikom stvaranja ova dva lika. Andrić je glavne elemente za literarne biografije Davillea i Des Fossésa preuzeo od njihovih pandana iz stvarnoga života, ali je sve ostalo, od njihova izgleda do karakternih crta i ponašanja, uvelike plod piščeve mašte (Šamić 1962: 31–56). Jedna od značajnijih Andrićevih intervencija prilikom literarne transpozicije povijesnih izvora bilo je povećanje razlike u godinama između literarnih konzula kako bi se njihove međusobne ideološke razlike dodatno dramatizirale (ibid., 55). Andrić stoga dijeli dvojicu Francuza u dvije jasno odijeljene predrevolucionarne i postrevolucionarne generacije:

Davil je bio čovek koji se približavao četrdesetim godinama a Defose je ušao u dvadeset i četvrtu. Ta razlika u godinama ne bi bila velika stvar u drugim vremenima i drukčijim prilikama. Ali burna vremena, sa velikim promenama i socijalnim poremećajima, iskopaju i prodube nepremostiv jaz između dva naraštaja i stvore od njih stvarno dva sveta. (Andrić 2013: 71)

S jedne strane, dakle, imamo Davillea, predanog muža i oca koji je vlastitim očima svjedočio francuskim (post)revolucionarnim danima. Prije odlaska na službu u Travnik, Daville je bio novinar, dragovoljac u ratu protiv Španjolske, službenik u Ministarstvu vanjskih poslova i književni kritičar. S druge strane, bezbrižni neženja Des Fossés dolazi iz redova prvog postrevolucionarnog diplomatskog zbora te je posebno obučen za službu na Istoku. Talentirani sin obitelji koja je uspjela sačuvati dio svog bogatstva tijekom političkih previranja, Des Fossés je bio pristao mladić, „visok, atletski razvijen, rumen u licu, sa smeđim velikim očima, sjajnim od ljubopitstva i nemira“ (Andrić 2013: 70). Kako piše Tihomir Brajović (2015), različiti profili dvojice konzula novi su oblici maskuliniteta karakteristični za razvoj europskog buržoaskog liberalnog društva i nadolazeće modernosti.⁷ S obzirom na njihove suprotstavljene ideološke horizonte, prema Zoranu Milutinoviću (2008), Daville i Des Fossés mogu se smatrati personifikacijama dviju Europa:

Europa u Bosnu dolazi s gorkim prijezirom, ne govoreći njezin jezik i ne znajući je mnogo, ali želeći u njoj zaštititi svoje interese. Ali Europa dolazi u Bosnu i govoreći njenim jezikom, dobronamjerna i voljna da o njoj nešto više nauči, a bez namjere da sve razumije samo iz gledišta svojih interesa. Te dvije Europe, Davilleova i Des Fossésova, ne razumiju se. (456)

Zoran Milutinović tako zaključuje kako je generacijski jaz između Davillea i Des Fossésa u konačnici nepremostiv, unatoč činjenici da njih dvoje dijele isti jezik i istu kulturu.⁸ Iako iz nesnošljive atmosfere između dvojice francuskih konzula „nikad ne izbije varnica tragičkog sukoba“ (Milošević 1974: 138), ona svakako stavlja na kušnju strpljenje dvojice muškaraca i izrazito je političkog predznaka. Jedno od područja trvenja između starijeg i mlađeg konzula njihovi su neuskladivi stavovi o književnosti koji odražava-

⁷ S tim u vezi, primjećuje Brajović (2008), ovi stranci u Bosni kontrast su “orijentalno-patrijarhalnoj hijerarhiji” koju predstavljaju domaći begovi u scenama svojih susreta kojima se roman otvara i završava (251).

⁸ Štoviše, u *Travničkoj hronici* veze utemeljene u zajedničkom (političkom ili inom) interesu ponekad nadjačavaju veze što proizlaze iz kulturne homogenosti. Daville je tako, pomalo neočekivano, najbližiji s Mehmed-pašom i Ibrahim-pašom, s kojima komunicira preko prevoditelja, „ali koji s Davilleom ipak imaju nešto bitno zajedničko: oni predstavljaju carstvo koje u datom trenutku ima političke interese slične onima Davilleovog carstva“ (Milutinović 2008: 463).

vaju i njihove suprotstavljene političke svjetonazore. Obojica su ambiciozni pisci, a kako ističe Krešimir Nemeć (2016), mladi konzul predstavlja romantizam, a Daville konzervativni klasicizam (237–238). I dok Des Fossés ima za cilj napisati odmjeren i trezven prikaz Bosne u obliku putopisa, Daville, naprotiv, smjera napisati kićeni ep o vojnim pohodima Aleksandra Velikog u Aziji.

U stvaranju književnih ambicija svojih likova, Andrić je crpio iz stvarnih povijesnih djela *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine* (*Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*) Amédéea Chaumette-des-Fossésa i *Alexandride* Pierrea Davida. U pogledu Davilleove *Aleksandrijade*, Andrić se oslanjao i na recepciju knjige, uključujući i zapise Davidova sina Julesa. Kao što je primijetio Midhat Šamić (1962), ep je čak i Jules David prešutno ocijenio kao blijedo djelo, karakteristično, po njegovom mišljenju, za ukupni književni neuspjeh Prvog carstva (40–42). Orijentalistički i eurocentrični stavovi literarnoga lika Davillea eksplicitno su izraženi u nekoliko navrata u vezi s književnošću i poetikom. I dok je zaprepašten i osobno uvrijeđen kada vezir Mehmed Paša ismijava visoko poštovanje Francuske prema Racineu i pjesnicima općenito, Daville svejednako dijeli prezir austrijskog konzula Von Mitterera prema bosanskim narodnim pjesmama. U jednome od svojih pisama, Daville bilježi: „Das ist ein Urjammer“, rekao je on [von Mitterer]. A ja sve mislim da se fon Miterer, kao i obično, vara precenjajući ovaj svet. To je, jednostavno, besnilo divljaka koji su izgubili naivnost“ (Andrić 2013: 157).

Nasuprot očitom balkanizmu, orijentalizmu i zapadnjačkom etnocentrizmu austrijskog i starijeg francuskog konzula, mladi Des Fossés njeguje svojevrsnu antropološku znatiželju koja o posebnostima života u Bosni ispreda povijesne, a ne kulturno esencijalističke pripovijesti.⁹ Na primjer, dok Daville i von Mitterer doživljavaju lokalno stanovništvo primitivnim i neotesanim, Des Fossés na turskom razgovara s lokalnim trgovcima, sprijetljuje se s najsiriromašnjim pjesnikom u selu i odlazi na ekspedicije u divljinu. Marina Protrka Štimec (2014) ukazala je na to da se u kritičkim tumačenjima tematizacije orijentalizma u *Travničkoj hronici* uglavnom zanemaruje lik Des Fossésa, pa tako u prvi plan literarne analize najviše

⁹ Važno je pritom istaknuti da, kako piše Enver Kazaz (2015), balkanizam u romanu “nije jedino rezultat europocentrične, nego i osmanskocentrične ideologije i s njom usklađene imperijalne moći Osmanskoga carstva, kao i orijentalcentričnog kulturnog pogleda na Balkan i BiH kao njegov sastavni dio” (59).

dolaze negativni stavovi likova o Orijentu. Pritom se propušta primijetiti činjenicu, koju je već analizirao Edward Said, da „kao diskurs koji proizvodi znanje o Orijentu podupirući razlike između Istoka i Zapada, orijentalizam se ne realizira isključivo antagonizmima i negativnim stereotipima“ (Protrka Štimatec 2014: 132). Andrićev Istok (Travnik, Bosna, Orijent) nije prostor ni mentalitet, već stanje, odnosno heterotopija. U zapadnjačkome pogledu, Bosna se naizmjenično pojavljuje kao pozornica u kazalištu, muzej, zatvor ili ludnica koji izazivaju, objelodanjuju i radikaliziraju potisnutu ili nesvjesnu kulturnu prtljagu stranaca. Suočen s Istokom, čovjek se može ili skloniti u privatnost i venuti, kao što to čini Daville (i drugi likovi, uključujući i Osmanlije), ili slobodno i radoznalo lutati zemljom i na kraju otići s Istoka „nenačet“, kao što to čini Des Fossés (ibid., 137).

Međutim, valja istaknuti da, bez obzira na užarenost njihovih polemika, kako Davilleovi tako i Des Fossésovi prikazi bosanske kulture i ljudi u nekim aspektima odaju sličan dojam orijentalističke eurocentrične nadmoći. Dok su Davilleove orijentalističke fantazije izravno prenesene čitatelju, mračniji imperijalistički i kolonijalistički aspekti Des Fossésove misije u Bosni nešto su suptilniji. Kako je primijetio Enver Kazaz, čak ni Des Fossésova naizgled bezazlena radoznalost i intelektualna otvorenost nisu posve oslobođene ideologije. Doista, „Defose sa svojom prosvjetiteljskom idejom neće umaci zamci europocentrizma ... bez obzira što je u njegovim stajalištima implicitno prisutna kritika imperijalne moći i Francuskoga i Austro-Ugarskoga carstva“ (Kazaz 2015: 61).

Des Fossésov imperijalizam najviše će do izražaja doći u dvije epizode koje se tiču upravo njegovoga maskuliniteta, jedna povezana s nasrtajem na lokalnu djevojku, a druga s baukom muške istospolne seksualnosti. Oba događaja su, što posredno što izravno, povezana s književnošću, a napose Des Fossésovim putopisom te stvarnim predloškom Amédéea Chaumettes-Fossésa. Međutim, prije uzimanja u obzir specifičnosti Des Fossésove seksualnosti, valja prvo u glavnim crtama mapirati načine na koje se politika, rod i seksualnost prepliću u konfiguraciji hegemonijskog maskuliniteta kod Davillea i austrijskog konzula von Mitterera. Kao što smo dosad vidjeli, *Travnička hronika* kontinuirano povećava *razlike* između svojih nosivih normativnih muških likova kako bi ih uronila u agonističku atmosferu kompeticije i tinjajućeg sukoba. U ostatku teksta, međutim, pomaknut ću fokus na načine na koje hegemonijski maskulinitet djeluje na razini *sličnosti* među normativnim muškarcima, prvenstveno kroz njihov zajednički napor u vršenju kontrole nad ženama i nenormativnim muškarcima.

4. Privatnost politike

Pored različitih političkih uvjerenja i pogleda na književnost, muškarci *Travničke hronike* razlikuju se i kada je riječ o privatnom životu. Daville i austrijski konzul Von Mitterer su oženjeni, dok je mladi Des Fossés, sretno koliko i nesretno, samac. Kao što primjećuje Brajović (2015), odnosi austrijskog i francuskog konzula sa ženama u oštroj su suprotnosti s Des Fossésom. I dok je Des Fossés slobodoumni novi čovjek liberalne demokratske ere u nastajanju koji podsjeća na „rastinjakovske ili sorelovske figure ambicioznih i putenih mladića iz velikog romana 19. veka“ (ibid., 254), Daville njeguje neku vrstu namjerno malodušnog i nemaštovitog odnosa prema svijetu, pa tako i prema vlastitom književnom stvaralaštvu i romantičnom životu. Davilleova tvrdoglavost, slaba mašta i sveopća discipliniranost signaliziraju predrevolucionarnu subjektivnost i „tradicijski ideal muževnosti kao simbolički ‘etalon’ postojanosti kolektivnog identiteta“ (Brajović 253). Stoga, zaključuje Brajović, „Daville je bez otklona i izuzetka, kao, uostalom, i austrijski konzul Fon Miterer, prikazan kao suvoparan i stegnut muškarac koji u prvi plan stavlja lojalnost autoritetu, disciplini i poretku“ (ibid., 253).

Međutim, iako von Mitterer i Daville dijele određene sličnosti, također su i prilično različiti u pogledu načina na koje se afektivno odnose prema svojim suprugama. Štoviše, pripovjedno najzastupljeniji bračni aranžmani u *Travničkoj hronici*, Davilleovi i von Mittererovi, postavljeni su u izrazito kontrastne okvire. Poput pitanja generacijskog sukoba i konkurentskih poetika, romantični životi muške likove ne postavljaju samo u specifičan odnos prema objektima njihove diferencijacije, u ovom slučaju ženama, već i u specifičan položaj jednih naspram drugih. Brak Davilleovih ne prelazi granice mirnog, gotovo aseptičnog građanskog saveza, do te mjere da francuski konzul svoju suprugu opisuje terminima srodnim muškom prijateljstvu, pa je ona tako u njegovim očima „jedinствeni i sigurni drug“ (Andrić 2013: 435). Von Mittererov brak s lijepom, ali nestabilnom i koketnom Annom Marijom obilježen je stalnim stanjem uznemirenosti i povišenih emocija, pri čemu emotivni život austrijskoga konzula indicira i specifičnost njegov pozicije u konfiguraciji hegemonijskog maskuliniteta.

Naime, teorijski opisano, von Mitterer je sretni i zadovoljni predstavnik onoga što je Raewyn Connell (1995) nazvala „suučesničkim maskulinitetom“. Izraz se odnosi na one maskulinitete koji „doprinosе patrijarhalnoj dividendi, ali se sami ne pridružuju prvoj liniji patrijarhata i njenim napestostima i rizicima“ (79). Prihvatanje suučesništva kao pozicije u poretku

patrijarhalnih maskuliniteta kod von Mitterera se zorno predočava u sceni dok sastavlja, desetu noć zaredom, svoje veliko izvješće za Beč. Urctavajući potencijalne položaje za hipotetske vojske, a netom prije još jednog ispada svoje supruge o potrebi da njihova obitelj napusti jadnu travničku sredinu, von Mitterer snatri:

Od rukopisa i načina izražavanja pa do misli koju kazuje i osećanja koje ga vodi, sve ga to vezuje za veliku carsku i kraljevsku vojsku, za nešto čvrsto, trajno i sigurno na što se čovek može osloniti i u čemu se može izgubiti zajedno sa svojim ličnim brigama i kolebanjima. Zna i oseća da nije sam ni ostavljen slučaju. Nad njim je dugi niz starešina i pod njim niz potčinjenih. To ga nosi i podržava. Sve je prožeto i povezano bezbrojnim pravilima, tradicijama i navikama, sve je zajedničko i sve je predviđeno, stalno, nepromenljivo, i traje duže od čoveka ... Tako piše pukovnik fon Miterer i ne zamara se i ne blešti mu pred očima i ne igraju slova, nego mu se čini da između pravilnih pisanih redova nazire druge: do u beskraj postrojene mase ljudstva u dobroj opremi i svetlim carskim uniformama. Piše a oseća se svečano i mirno kao da radi u prisustvu celokupne oružane sile, od vrhovnog komandanta pa do poslednjeg slavonskog regruta. (Andrić 2013: 164–165)

Kao što vidimo, von Mittererov idealizirani položaj za samoga sebe u zamišljenom, izrazito rodno uvjetovanom lancu vojne hijerarhije nalazi se negdje na zlatnoj i mirnoj sredini. On nalazi utjehu i strukturu u pripadnosti lancu između „nadređenih“ i „podređenih“ pri čemu se povijest, tradicija i običaji zamišljaju kao eksplicitno muški.

Suučesnički maskuliniteti susprežu se od izazivanja hegemonijskog maskuliniteta, ali se također suzdržavaju i od eksplicitne dominacije nad ženama: „Brak, očinstvo i život u zajednici ovdje često podrazumijevaju kompromise sa ženama, a ne čistu dominaciju ili pokazivanje autoriteta“ (Connell 1995: 79). I ovdje je von Mitterer postavljen u poziciju suučesničkog maskuliniteta. Ljubav koju on osjeća prema svojoj supruzi postavlja austrijskog konzula u posredničku poziciju u metrici muške afektivne privrženosti ženama, negdje između ukočenog Davillea i bezobzirnog Des Fossésa.

Brak von Mittererovih je, prema Jasmini Lukić (2015), ogledan primjer Andrićeve polifonije. Čitajući *Travničku hroniku* kroz feminističku optiku, Lukić je ukazala da tekst nudi čitatelju točke otpora sustavima vrijednosti

koje su u Andrićevoj književnosti „ponajprije na razini postupka, gdje narativna struktura pokazuje da se značenja izrečena kao neupitne tvrdnje moraju kritički promatrati u kontekstu drugih opisanih zbivanja, ali i u pojedinosti koje odudara od glavne linije radnje ili dominantne karakterizacije nekog lika“ (ibid., 104). Jedna takva pojeđinost koja destabilizira dominantne poruke pripovjedača i drugih glavnih likova jest činjenica da, dok „[p]rema njoj svi imaju negativan, ili barem suzdržan odnos“, von Mitterer istinski voli Annu Mariju (ibid., 106). Lukić donosi sljedeći ulomak iz romana: „U stvari, on je tu ženu, koju mu je sudbina dala kao nezasluženu kaznu, voleo bezgranično i stalno, kao što se voli bolesno dete. Sve što je njeno bilo je za njega drago, otmeno i uzvišeno“ (Andrić 2013: 123). Roman ovdje ne samo da uspostavlja snažne intertekstualne veze s Flaubertovom *Gospođom Bovary*¹⁰, već ide i korak dalje s reprezentacijom žene frustrirane društvenim normama. Gotovo paradoksalno, dakle, kako pokazuje Lukić, Von Mittererova je ljubav instanca koja destabilizira predodžbu o Anni Mariji kakvu imaju ostali likovi, uključujući mladog Des Fossésa koji se s njom upušta u neuspjelu igru zavođenja. Za razliku od Charlesa Bovaryja, Von Mittereru vanbračna lutanja njegove supruge nisu nepoznata, a on ipak s vremena na vrijeme pokazuje istančan osjećaj razumijevanja za njezine okolnosti. A u kontekstu hegemonijskih maskuliniteta, ovdje valja podcrtati da se narav von Mittererove privrženosti Anni Mariji uklapa u okvir načina na koji suučesnički maskuliniteti regulaciju odnosa sa ženama traže u kompromisu, a ne u dominaciji.

I, konačno, neženja Des Fossés jedini je glavni muški lik koji eksplicitno iskazuje svoje heteroseksualne erotske porive i pokušava ih ispuniti u nepromišljenim i neuspjelim aferama. Osim Anna Marije, Des Fossésov erotski interes zaokuplja još jedna žena u romanu, mlada lokalna djevojka, Jelka. Epizoda će se pokazati jednako nesretnom kao i ona s Annom Marijom. Des Fossésova percepcija mlade žene kodificirana je jezikom prirode i njezinih elemenata i svojstava, kao što su cvijeće, voće i plodnost: „Kako je u to doba sve klijalo i listalo, njemu je i ona izgledala kao deo – oduhovljeni i izdvojeni deo – toga bogatog vegetalnog sveta. ‘Ona je vegetalna...’, govorio je sam sebi“ (Andrić 2013: 223). Des Fossésova slika djevojke izražava u feminističkoj kritici često analiziran androcentrični svjetonazor u kojem su priroda i ženstvenost poistovjećene jedna s drugom te, nadalje, s pasivnošću

¹⁰ O ovoj intertekstualnoj paraleli, više u Liversage (2005).

(Grosz 2005: 46). Međutim, iako postoje drugi primjeri u Andrićevoj fikciji žena koje njihovi muški obožavatelji uspoređuju s prirodom i njezinim elementima¹¹, Des Fossésova razmišljanja ovdje su neraskidivo povezana s književnim, povijesnim i političkim kontekstom koji spaja rod s kulturnom drugošću i balkanizmom.

Naime, fantazmagorične i objektivizirajuće impresije mladoga konzula o Jelki izraz su, kao što je pokazala Persida Lazarević di Giacomo (2014), Andrićevog intertekstualnog hvatanja ukoštac sa zapadnoeuropskom književnom tradicijom morlakizma.¹² Središnja scena epizode je Des Fossésov neuspjeli pokušaj udvaranja djevojci kojom Andrić, prema Lazarević di Giacomo, kritički prepisuje specifični europski romantičarski trop iz morlakističke tradicije u kojem nevinu balkansku djevojku obljubljuje zapadnjak. Sama djevojka je pritom obično predstavljena kao otjelovljenje nevolje svoje netaknute zemlje i naroda: „Na taj se način kod čitatelja izazivalo sažaljenje zbog pokušaja Evropljana da naruše čistoću slovenskih žena i iskvaru, okrnjave njihovu sredinu“ (ibid., 266). Scena Des Fossésovog seksualnog nasrtaja odvija se pod stablom kruške, a Jelka mu se uspijeva othrvati tako što gotovo postaje i sama stablom, odnosno atropomorfni simbol duha prirode: „[K]ad mladićeve ruke kliznuše niz nju i obuhvatiše njen struk, na slabinama, između dimija i ječmerne, gde je samo košulja, djevojka se izvi, kao grana koju u berbi savijaju i koja se otima“ (Andrić 2013: 226). Des Fossés, koji u tom trenutku indikativno zamišlja da je „poganski imperator“, naposljetku ustukne pred nepopustljivom i osnaženom djevojkom. Svi ovi motivi, zaključuje Lazarević di Giacomo, prepričavaju morlakistički trop iz perspektive raja što se brani od čovjeka koji prijeti da ga okalja i kontaminira. Andrić tako intervenira u zapadnoeuropski trop „Morlakije“ kao neucrtane, divlje „oaze u srcu Europe“ (Lazarević di Giacomo 2014: 269) prožimajući ga elementima slavenske mitologije, religije i folkloru.

Analizi Lazarević di Giacomo mogli bismo dodati da naročita kombinacija elemenata putopisa, balkanizma i imperatorskog osvajanja divlje prirode i

¹¹ Brajović (2015), primjerice, povlači paralelu s Andrićevom kratkom pričom „Bajron u Sintri“ (259).

¹² Morlak je bio nejasan i danas izumrli egzonim za južnoslavenske kršćane koji su živjeli u zaleđu Dalmacije i Hercegovine. Morlakizam kao pojam označava skup stereotipnih zapadnoeuropskih pretpostavki prisutnih u beletristici i putopisima s kraja 18. i početka 19. stoljeća o Morlacima, Južnim Slavenima i Ilirima (Lazarević di Giacomo 2014: 260–261).

navodno divljih ljudi signalizira točku otpora romana ne samo prema moralističkoj književnosti, već i prema diskursima balkanizma, orijentalizma i imperijalizma generalno. Preciznije, Des Fosséova nezajažljiva, a u konačnici neispunjena žudnja čini vidljivima mračnije imperijalističke porive koji vrebaju ispod njegove nominalno benevolentne otvorenosti drugim kulturama. Andrić epizodu završava tako što nesrazmjer između Des Fossésove bešćutnosti i Jelkine nelagode cementira upravo u putopisu mladoga konzula:

Tako su ga neutoljena želja i mladička sujeta mučile nekoliko dana, pa je i to prestalo. Počeo je da se miri i zaboravlja. ... Samo je, jedne od tih noći, u rukopisu svoje knjige o Bosni, tamo gde govori o tipovima i rasnim osobinama bosanskog čoveka, dodao sledeći stav: "Žene su redovno stasite: mnoge od njih padaju u oči finim i pravilnim i crtama lica, lepotom tela i belinom kože koja zasenjuje oči." (Andrić 2013: 228)

Osim epizode s Jelkom, rodni i seksualni aspekti eurocentrizma pojavljuju se u još jednom događaju u kojem se Des Fossésov maskulinitet prelama kroz širu tradiciju europskih putopisa, ali ovaj put kroz tematizaciju orijentalističkog tropa sodomitskog turskog istoka.

5. Stražnji ulaz Zapada

Razmotrimo sada scenu samog otvaranja legendarnog Istoka pred ambicioznim Des Fossésom. Za razliku od opisa Davilleova ulaska u Travnik kao loše primljene vojne parade, Des Fossésov prvi kontakt s Bosnom nije sam grad. Stezanje „nevidljivog obruča“ Istoka Des Fossés počinje osjećati već u Splitu, posljednjoj francuskoj utvrdi na putu prema Osmanskom Carstvu. Na polasku za Bosnu, Des Fossés priupita jednog od časnika je li kočija kojom će putovati dovoljno čvrsta i udobna:

Komandant ga je posmatrao ukočeno nekim svetlim očima kao u pijanog čoveka.

„To je najbolje što se u ovoj đavoljskoj zemlji može da nađe. Uostalom, onaj koji ide u Tursku na službu treba da ima stražnjicu od čelika“.

Ne trepćući, gledajući pravo i nasmejano, mladić mu je odgovorio:

„U instrukcijama koje sam dobio u Parizu nema toga.“

Oficir se ujede malko za usne kad vide da je naišao na nekog koji ne beži od prepirke, ali odmah prihvati žučan razgovor kao olakšanje.

„E, vidite, gospodine, ni u našim instrukcijama mnogo toga nije bilo. To se, znate, naknadno unosi. Na licu mesta...“ I oficir pakosno pokaza rukom kao da piše.

Sa tim jetkim blagoslovom mladić je krenuo prašnim drumom a zatim strmim i golim kamenjarom koji se dizao u pozadini Splita, udaljujući se sve više od mora, od poslednjih skladnih građevina i poslednjeg plemenitog rastinja, da se s druge strane kamenite kose spusti, kao u novo more, u tu Bosnu, koja je za njega bila prva velika proba na ulasku u život. (Andrić 2013: 100–101)

Scenu obilježava inscenirani nesporazum. Ovdje se nadovezujem na Milutinovića (2008) koji je primijetio da *Travnička hronika* hermeneutički postulira stanje općeg nesporazuma kao komunikacijsko pravilo među likovima, pri čemu se međusobno razumijevanje pojavljuje kao izuzetno rijedak, čak i čudesan događaj. Ono što ovu scenu razlikuje od svih ostalih dijaloških nesporazuma jest činjenica da se Des Fossés i splitski komandant zapravo *razumiju*. Komandantova provokacija postiže željeni učinak upravo zato što Des Fossés točno razumije što mu se govori. Prizor još jednom ističe Des Fossésovu zainteresiranost, ali i suviše knjiški entuzijizam, posebice podcrtan u opisu Bosne kao njegove „prve velike probe na ulasku u život“. Isti osjećaj knjiške naivnosti Des Fossés odaje i kada odgovara komandantu da njegovo pariško školovanje nije spominjalo sodomiju u Turskoj. Međutim, ovdje je njegova naivnost (barem djelomično) fingirana jer komandantu svoj odgovor nudi „ne trepćući“ i „gledajući pravo i nasmejano“. Doista, čak i da francuski diplomatski udžbenici nisu pripremili Des Fossésa za „to“, mladiću je odmah jasno zbog čega bi on trebao imati stražnjicu od čelika.

Razmjena između splitskog komandanta i Des Fossésa prešutno je utemeljena na pozamašnoj kulturnoj багаži europske orijentalističke seksualne imaginacije. Edward Said je istaknuo simboličku feminizaciju i penetrabilnost Istoka kao glavne seksualne i rodne aspekte orijentalističkih diskursa, ukazavši pritom na ideološku korelaciju percipirane seksualne dostupnosti Istoka i pretpostavljene europske muške racionalnosti i milita-

rizma (Said 2003: 206). Međutim, Joseph Allen Boone (2014) ističe kako je taj „implicitni heteroseksizam“ povezan sa ženstvenošću bio samo jedno lice orijentalističke seksualne politike. Drugo njeno lice bilo je spoj orijentalizma i muške istospolne seksualnosti, naročito često prisutan u europskim putopisima: „Dramatičan porast diplomatskih i trgovinskih odnosa između Europe i islamskog svijeta u ranom novom vijeku bio je popraćen eksplozijom objavljenih putopisa i povijesti Bliskog istoka, a u velikom broju njih spominje se muški homoerotizam“ (Boone 2014: 27).

Jedan takav europski putopis bila je i već spomenuta knjiga iz koje je Andrić uvelike crpio za svoj lik Des Fossésa, *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*. Stvarni Chaumette-des-Fossés putopis je organizirao kao enciklopedijski pregled bosanske geografije, ekonomije, politike i društva. Kad piše o potonjoj temi, autor otkriva mnoge osobne pretpostavke, zapažanja i šokove načinom života lokalnog stanovništva. Mnoge od tih dojmova Andrić je kasnije prenio na svoju literarnu verziju Des Fossésa (i druge likove), posebno autorovu fascinaciju afektivnim dimenzijama bosanskog stanovništva kao što su strah, ljubav, mržnja i okrutnost. U poglavlju „Narav. Običaji. Odijevanje.“, Chaumette-des-Fossés dotiče se, između ostalog, seksualnosti. Fokus njegovog interesa u skladu je s Booneovom (2014) procenom da su se „erotski kurioziteti koji su fascinirali većinu europskih pisaca-promatrača ticali heteroseksualnosti, u prvom redu muslimanske prakse poligamije i fantazija o haremskom životu“ (Boone 2014: 28). Međutim, Chaumette-des-Fossés, s obzirom da je bio u Bosni, a ne na Bliskom istoku, svoja zapažanja o bosanskim muslimanima odmjerava u odnosu na njemu dostupno orijentalističko znanje o drugim osmanskim muslimanima. Između ostalog, Chaumette-des-Fossés bilježi nepostojanje poligamije i harema među bosanskim muslimanima, te (u nedostatku ovih egzotiziranih opcija koje golicaju maštu) naglašava svirepe metode kažnjavanja preljuba, uključujući okrutne slučajeve takozvanih ubojstava iz časti. Za naše svrhe iznimno je zanimljiva sljedeća opaska iz *Putovanja po Bosni*:

Poroci razbludnih azijskih i carigradskih muslimana nisu uznapredovali u ovoj oštroj klimi. Pederastija je gotovo nepoznata, a djelomice se tamošnje obitelji s mnogo djece mogu pripisati upravo tome. (Chaumette-des-Fossés 2012: 50)

Dva su znakovita načina na koje ovo kratko zapažanje upisuje muško istospolno ponašanje u geopolitičke okvire. S jedne strane, kao što smo vidjeli, Chaumette-des-Fossés je eksplicitno povezao mušku istospolnu

seksualnost s „razbludnim azijskim i carigradskim muslimanima“ dok je njeno pretpostavljeno nepostojanje u Bosni objasnio „oštrom klimom“. Njegovo mišljenje, sagledano iz perspektive povijesti seksualnosti, proizlazi iz specifičnog orijentalističkog objašnjenja za percipiranu prevalenciju muškog istospolnog ponašanja na Istoku. Naime, kao što je pokazao Rudi Bleys (1995), u zapadnim prikazima arapskoga svijeta često se kao razlog za muške i ženske seksualne poroke i ekscese uzimalo toplo podneblje: „klima, religija, regionalna raznolikost i *couleur locale* bili su upotrijebljeni u svrhu reifikacije orijentalnog identiteta“ (95). Topla klima određenih dijelova Bliskog istoka izjednačena je s drugim oblicima ekscesa i luksuza, poput gastronomije, uživanja u duhanu i, naravno, seksa. Homoerotizam se doživljavao kao naročito primamljiva i riskantna prilika za zapadnjačko jastvo da završi „u uznemirujućim (ponekad i ekstatičnim) iskustvima samo-otudjenja, u kojima osoba nije spoznatljiva samoj sebi, a još manje vlastitoj kulturi“ (Boone 2014: 16–17).

S druge pak strane, surova balkanska klima i izrazito siromaštvo pokazali su se manje plodnim tlom za putničku egzotizaciju. Kao što je ustanovila Maria Todorova (2009), Balkan je „u svojoj nemaštovitoj konkretnosti i gotovo potpunim nedostatkom bogatstva, izazivao izravan stav, obično negativan i rijetko nijansiran“ (14). Za razliku od raskošnog Orijenta koji obećava užitek Drugosti, Europljani su Balkan vidjeli kao sliku nesavršenog, primitivnog jastva. Također, za razliku od Orijenta koji je diskurzivno feminiziran kao geografski i seksualno penetrabilan i lascivan, privlačnost Balkana bila je „izrazito muškoga predznaka, privlačnost srednjovjekovnoga viteštva, oružja i zavjera“ (ibid). Ako homoerotizacija Orijenta ide ruku pod ruku s njegovom feminizacijom, ne čudi što Chaurmette-des-Fossés svoje opise bosanskog siromaštva i muške okrutnosti podcrtava odsustvom pederastije. Uostalom, „standardni balkanski muškarac u opisima se pojavljuje kao neciviliziran, primitivan, sirov, okrutan i, bez iznimke, neuredan,“ (Todorova 2009: 14).¹³ Svakako možemo dodati da je u toj predodžbi on uvijek i nedvojbeno heteroseksualan.

Andrić je dakle, po svemu sudeći, zamijenio zapisanu opservaciju Chaurmette-des-Fossésa o rijetkosti muške sodomije u Bosni scenom u kojoj je njegov literarni pandan šaljivo upozoren na njenu rasprostranjenost u osmanskim zemljama. Ovakvo preoblikovanje indikativno je za širu Andriće-

¹³ O suvremenim iteracijama pogleda Zapada na normativni maskulinitet na Balkanu kao naročito tradicionalan i ratoboran, posebice u kontekstu ratova 1990-ih, v. Rosić (2014: 15–17).

vu kreativnu strategiju. Iako literarni Des Fossés, kao što je prije navedeno, služi kao kontrapunkt brojnim orijentalističkim i balkanističkim stavovima ostalih likova, on je svejednako i zastupnik interesa svoga Carstva. Stoga šala o sodomiji odražava i produbljuje tjeskobe i ranjivosti koje Des Fossés već osjeća. Kulturna drugost zadobiva premaz pretpostavljene seksualne razuzdanosti, ali isto tako postaje i zrcalo u kojem se ogleda vlastita ranjivost i poroznost. Na samom pragu prodiranja u Bosnu, Des Fossésa se pakosno upozorava da će ga i samog možda prodrijeti. Trop orijentalne sodomije mladome emisaru na ilustrativan način ukazuje na geografsku, kulturnu i seksualnu izvanjskost koja konstitutivno iscartava porozne granice njegova vlastitog tijela i tijela njegova Carstva. Drugim riječima, šala, ukazujući na ranjivost Des Fossésove stražnjice, također govori nešto o ranjivosti njegove misije. On nije tu da ideološki i vojno prodire na Istok, nego da se natječe s Osmanskim Carstvom i brani vlastite zemlje od turskog prodora.

Iz šire perspektive, ideja sodomije ocrtava konkretnu seksualnu granicu za normativne muške likove *Travničke hronike*. Uz prethodno analizirane dinamike između muškaraca, te između muškaraca i žena, tema fizičke i kulturne nepovredivosti europskoga subjekta u stranim zemljama neodvojiva je od šire problematike hegemonijskog maskuliniteta. Naime, evociranje muške homoseksualnosti eksplicitno razdvaja rodni univerzum između muške normativnosti i nenormativnosti. U tom smislu, scena Des Fossésova tjeskobnog prelaska na Istok utire put događaju u kojem će se muška homoseksualnost vratiti na Zapad. Međutim, za razliku od fantazmagorične sodomije Istoka, ova će scena u konačnici pokazati granice naizgled čvrste zapadne kulturne homogenosti.

6. Odmetnuti sunarodnjak

U dijelu romana koji opisuje trojicu skitnica što u Travniku traže pomoć od francuskog konzulata, jedan Francuz naročito upada u oči, doslovno i figurativno:

neki Pepen, sitan, pedantno odeven čovek, namirisani i napuderisan, tankog glasa i vižlastih pokreta. Objasnio je Davni da dolazi iz Varšave, gde je držao školu igranja, da je ovde zastao, jer je na putu pokraden, da se vraća u Carigrad, gde je nekad živeo i gde ima neke verovnike. (Kako je zalutao u Travnik, koji nikako ne leži na putu Varšava-Carigrad, to nije objašnjavao.) (Andrić 2013: 442)

Pépin staje ispred Davilleovog konja nasred bazara i teatralno traži audienciju. Ustrašen izvjesnošću ponavljanja sličnih scena u budućnosti, Daville pristaje, procijenivši pritom da ovaj sitni čovjek ima „drskost javne žene“ (ibid.). Konzul kasnije traži od D'Avenata, činovnika i tumača u francuskom konzulatu, da ga liši tog nasrtljivog pridošlice. Dio Davilleove uznemirenosti pri pomisli na Pépina proizlazi iz njegovog paranoičnog uvjerenja da je učitelj plesa engleski špijun. Međutim, D'Avenat, „uvek nepokolebljivo miran, bez fantazije i bez sposobnosti da vidi ono čega nema i da ulepšava ono što vidi“ (ibid.), odmah je o pridošlici stvorio točnu predodžbu:

„Molim vas, obratite pažnju na toga čoveka“, govorio je konzul uzbuđeno Davni. „Molim vas, skidajte mi ga s vrata, jer on je agent, poslan očevidno da kompromituje Konzulat ili za neki sličan posao. On je provokator ...“

„Nije“, odgovorio je suvo Davna.

„Kako nije?“

„On je pederast“.

„Šta je on?“

„Pederast, gospodine generalni konzule.“

Davil se hvatao za glavu.

„O, ooo! Šta još neće naići na ovaj Konzulat. Dakle, tako kažete? Oooo!“ (ibid., 443)

Idućeg dana, D'Avenat protjeruje Pépina iz Travnika:

Ne kazujući nikom ništa, on je saterao toga kekeza u jedan ugao njegove sobe, stegao ga za njegov besprekorni žabo, oštro pretresao i zapretio mu da će sutra biti bijen nasred čaršije i bačen u tvrđavu od turskih vlasti ako odmah ne otputuje dalje. (ibid.)

Pripovjedač primjećuje kako je Daville „bio srećan što se toga skitnice rešio, ali je u sebi već strepio, pitajući se kakve će mu sve društvene otpatke i brodolomce naneti mutna i glupa igra slučaja u ovu dolinu u kojoj i bez njih teško živi“ (ibid.)

Čitatelju je u ovoj sceni otpočetak namijenjeno da se poistovjeti s D'Avenatom koji, za razliku od paranoičnog konzula, odmah shvaća *kakav* je

čovjek Pépin. Konzul pak, po otkriću, Pépinovu seksualnu narav bespogovorno prihvaća kao nedvosmislenu činjenicu. Daville ne pokušava proturječiti D'Avenatu tvrdnjom da je možda, bez obzira na pederastiju, Pépin svejedno engleski špijun. Izvor Davilleovih sumnji i njegove nelagode sada je otkriven.

Andrić je likove skitnica modelirao po uzoru na stvarne ljude koji su tražili usluge Konzulata, a povijesni Charles Pépin spominje se u dva izvješća Pierrea Davida (Šamić 1962: 146–154). Šamić je istaknuo i da je Andrić zadržao za lika samo prezime te njegovo polazište i odredište, dok je ostatak priče sam razvio, i „puštajući ovaj put maha svojoj mašti, stvorio je originalan i živ lik“ (ibid., 154). U kontekstu analize maskuliniteta u *Travničkoj hronici*, činjenica da je Andrić uveo lik homoseksualnog učitelja plesa značajna je iz tri razloga. Prvo, iako u Andrićevim djelima možemo naći druge homoseksualne i rodno nenormativne muške likove, Pépin predstavlja rijedak primjer upadljivo feminiziranog homoseksualnog lika koji je pripovjedno značajan gotovo isključivo samo zbog svoje homoseksualnosti. Drugo, na razini pripovijedanja, scena s Pépinom pruža rijedak uvid u aspekt koji je inače gotovo pa izbrisan u romanu, a radi se o kulturnoj pripadnosti pripovjedača *Travničke hronike*. I treće, Pépin je zanimljiv kao doslovno utjelovljenje seksualne drugosti iz perspektive hegemonijskog maskuliniteta. Za razliku od prethodno analizirane insinucijske šale, Pépin je personificirani i, kao što smo vidjeli, prilično glasan primjer muške nenormativnosti. Njegovo protjerivanje iz Travnika tako ima specifičnu političku vrijednost koja, opet, zahtijeva pogled iz perspektive hegemonijskog maskuliniteta. U sljedećem, zaključnom dijelu teksta analiziram redom sva tri aspekta skitnice Pépina.

Pored toga što predstavlja i homoseksualca modernoga doba, Pépina lako možemo smjestiti i u redove nešto starijeg bratstva invertita. To ne isključuje činjenicu da bi ga suvremeno čitateljstvo čitalo kao modernog homoseksualca. Upravo suprotno, upravo figura inverzije omogućuje tu čitljivost. Figura invertita nastaje kao moderna scijentistička prerada predmodernih figura poput starogrčkih *kinaidoi*, a odnosi se na

mušku „inverziju“ ili izvrtanje maskulinog rodnog identiteta, posvemašnje uzmicanje maskuliniteta pred femininošću, transrodno stanje izraženo u svemu od načina nečijeg ponašanja i stila do fizičkog izgleda, emotivnog stanja, seksualne privlačnosti prema „normalnim“ muškarcima i preferencije da se u seksualnom odnosu s takvim muškarcima zauzme receptivna ili „pasivna“ uloga. (Halperin 2002: 21–122)

I dok muška homoseksualnost, općenito uzevši, ne mora biti i često nije poistovjećena s feminiziranošću, invertit je uvijek upadljivo u neskladu s normativnim maskulinitetom. O takvoj epistemologiji inverzije David Halperin ilustrativno primjećuje kako se „ne mora biti invertitom da bi se drugog invertita prepoznalo“ jer „čini se da svi znaju kako invertit izgleda i kako se ponaša“ (124).¹⁴ Ovo obilježje inverzije pružilo je osnovu „jednoj naročitoj europskoj tradiciji diskursa, odnosno naročitom modusu reprezentacije muških invertita ili pasivnih seksualnih partnera koji ističe njihovu ekstravagantno feminiziranu pojavnost“ (ibid., 125–126). Tako se trop inverzije centrira upravo oko figure koja nosi parfeme i kitnjastu odjeću i samim time signalizira, kako primjećuje Vernon Rosario (1997), „ženstvenu fasadu i psihu tipičnog pederasta“ (90). Kao „sitan, pedantno odeven čovek, namirisani i napuderisan, tankog glasa i vižlastih pokreta“ (Andrić 2013: 442), Pépin zbog svoje feminiziranosti lako postaje čitljiv u svom fiktivnom okruženju kao fundamentalno *drukčija* vrsta muškarca.

Pépin utječe i na Andrićev način pripovijedanja. Kada opisuje posljednje trenutke između D'Avenata i uskoro prognanog učitelja plesa, pripovjedač koristi izraz „kekez“, danas uglavnom nepoznat arhaični bosanski pogrđni regionalizam koji se redovito indeksira u lokalnim izdanjima u glosaru manje poznatih riječi kao sinonim za „homoseksualac“ ili „pederast“. Mada se čini zavodljivim tumačiti upotrebu izraza „kekez“ kao manifestaciju osobne homofobije autora ili pripovjedača, vrijedi ipak imati na umu da se u Andrićevoj prozi, kako je ustanovila Jasmina Lukić (2015), „na razini implicitnog autora uspostavlja određena distancija prema pripovjedačevu glasu“ (106), pa su tako i naizgled potpuno okoštali sustavi vrijednosti, čak i oni koji se naizgled žele predstaviti kao univerzalno prihvaćeni od strane likova i pripovjedača, zapravo uvijek reprezentirani iz perspektive dijegetičkog svijeta, a ne autorskog glasa. Međutim, „kekez“ svejednako ima dvije važne posljedice u odnosu na pripovjedački glas. S jedne strane, izraz amplificira i približava čitateljstvu D'Avenatov homofob-

¹⁴ Vrijedi primijetiti kako je i Michel Foucault (1994) patologizaciju, a onda i instrumentalizaciju ideje inverzije vidio kao temelj „usađivanja izopačenosti“ u jednome od ključnih i najpoznatijih dijelova *Volje za znanjem*, a u kojem analizira historijsku genezu homoseksualnosti kao objekta znanja i moći: „Ne treba zaboraviti da je psihologijska, psihijatrijska, medicinska kategorija homoseksualnosti oblikovana onoga dana kad je karakterizirana ... ne toliko tipom spolnih odnosa koliko stanovitim svojstvom da se u sebi izokrene muško i žensko ... jednu vrst unutrašnje androgenije, hermafroditizam duše“ (33–34).

ni prezir prilikom fizičkog nasrtaja na Pépina.¹⁵ S druge pak strane, i možda zanimljivije, upotreba „kekeza“ među rijetkim je pokazateljima pripovjedačke kulturne pripadnosti.

Travnička hronika prepoznatljiva je po glasu svoga pripovjedača koji je zbog svoje zapanjujuće preciznosti i brige za detaljima, a i nominalne nepristranosti, nazivan i „idealnim kroničarem“ (Milošević 1974: 121; usp. Vučković 1974: 319). Mada se pripovjedač *Travničke hronike* na prvu čini kao primjer ekstradijegetičkog i heterodijegetičkog naratora koji, dakle, iz određene prostorno-vremenski nadređene razine svjedoči zbivanjima u kojima ne sudjeluje kao lik, Zdenko Lešić (2015) istaknuo je kako on ipak donekle nastanjuje dijegetički univerzum romana, ali je teško uhvatljiv jer se „ne oglašava kao ‘samosvojno Ja’, već iščezava među stvarima i izbliza osluškuje njihove glasove“ (31). Pritom se da primijetiti da se čak i ovaj teško uhvatljivi pripovjedač povremeno koristi prvim licem množine i poistovjećuje s kolektivom bosanskih mještana, daje vrijednosna zapažanja koja se ne mogu pripisati niti jednom od likova, a ponekad je i „mudriji od svojih likova, istovremeno i distanciran i suosjećajan spram njih“ (Koščak 2014: 239).¹⁶ Pojam „kekez“ ukazuje upravo na tu pripadnost pripovjedača pripovijedanome svijetu jer „pederast“ efektivno prevodi u regionalizam. Također, namjerno ili ne, upotreba „kekeza“ bilježi prisustvo fenomena muške homoseksualnosti u lokalnom jeziku i kulturi.

Značajan detalj koji signalizira Pépinovu inverziju jest da učitelj plesa nije predstavljen samo kao mogući prevarant, već je također po svojoj drskosti izjednačen s javnom ženom. Naime, skandal inverzije u predmodernom i modernom dobu dijelom proizlazi i iz činjenice da odrasli muškarac dopušta drugome muškarcu da ga analno penetrira. Ovo svojevoljno podvrgavanje penetraciji kroz povijest je uspoređivano s prostitucijom. Na primjer, kao što je Halperin (1990) pokazao u slučaju starogrčke Atene, za slobodnog građanina koji se dao penetrirati ili se pak

¹⁵ Vrijedi istaknuti da je D’Avenatova prijetnja Pépinu kako će ga Turci bičevati obrtanje orijentalističkog stereotipa o seksualno devijantnom i razvratnom Osmanskom Carstvu, kao što je prethodno analizirano glede Des Fossésovog ulaska u Bosnu. Sada se D’Avenat koristi predodžbom Osmanlija koji progone i kažnjavaju, dakle, slijedimo li rad Josepha A. Massada (2007), drugim licem janusovske orijentalističke reprezentacije Orijenta kao naizmjenice seksualno razvratnog i represivnog.

¹⁶ Koščak (2014) ističe primjere rečenica: “Jedna od onih žena za koje u nas kažu ‘da im se ništa nije otelo’” i “Tako izgleda, tipično uzevši, postanak, razvoj i svršetak uzbuna po našim varošima” (235).

odavao prostituciji smatralo se da počinjava zločin *hibrisa* (96). Ovaj je zločin imao snažan seksualni aspekt jer je atenski rodni režim poistovjećivao status građanina i značenje muškosti s insertivnom ulogom u spolnim činovima, a ropstvo i ženskost s receptivnom ulogom. Svojevoljno srozavanje građanina preuzimanjem receptivne uloge u spolnom činu na status žena i stranaca podrazumijevalo je i odricanje cjelokupnoga statusa građanina takvome muškarcu (ibid., 97). Pépinova nedokazana kriminalnost, neuvijena izravnost u javnosti (izjednačena s ponašanjem prostitutke), kao i njegova rodna nenormativnost u konačnici dovode do toga da ga Konzulat njegovoga vlastitoga carstva izloži progonu iz strane zemlje. Umjesto da pomognu svome potrebitom sugrađaninu, francuski mu konzulat zapravo dokine status građanina.

Konačno, roman nikada ne daje odgovor u pogledu Pépinovih potencijalnih sumnjivih poslova. U političkom i homosocijalnom okruženju drugih muškaraca Pépin je prije svega nepoželjan zbog svoje rodne različitosti. A u toj svojoj različitosti on je transparentan, uvijek-već spoznatljiv i prepoznat te semantički monolitan. Pépin tako ilustrira podjarmljenu poziciju u unutarnjem poretku hegemonijskog maskuliniteta, ali isto tako i granicu kulturne solidarnosti koja je, u ovom slučaju, manje važna od homofobije. Ako išta, Pépin tek posredno jača veze normativnih muškaraca koji održavaju hegemoniju utoliko što njegov slučaj dodatno dokazuje Davilleu da se na svog prevoditelja D'avenata može osloniti čak i u poslovima najnezgodnije prirode.

7. Zaključak

Složeni, uzajamno kontrastivni i detaljno diferencirani oblici maskuliniteta u *Travničkoj hronici* svjedoče kako o njihovom pomnom literarnom oblikovanju tako i o važnosti roda i seksualnosti za roman kao cjelinu. Ovaj rad analizirao je kako reprezentacije rodno utemeljenih modaliteta socijalizacije, tako i načine na koje dinamike hegemonijskog maskuliniteta (interni konflikti, ali i zajedničko vladanje ženama i drugima) mogu funkcionirati kao sredstvo pripovijedanja. Maskuliniteti *Travničke hronike* ne mogu biti interpretirani u paradigmatskom okviru „socijalnog dokumenta“, odnosno kao rezultat autorovoga pukog indeksiranja širih društvenih hijerarhija i poimanja maskuliniteta. Upravo suprotno, Andrić prerađuje dostupne mu materijale kako bi smjestio svoje normativne muške likove u specifičnu rodnu konfiguraciju koja će desetljećima kasnije doživjeti svoju teorijsku

elaboraciju kao „hegemonijski maskulinitet“. Pažnja, kao i obilje imaginacije s kojima je Andrić pristupio diferencijaciji i usložnjavanju svojih muških likova otkrivaju literarni maskulinitet kao potentno i polivalentno sredstvo pripovijedanja u *Travničkoj hronici*: od produblivanja dobnog, pa onda i političkog te privatnog jaza između dva francuska konzula, literarne prerade putopisa Amédéea Chaumette-des-Fossésa, pa do uvođenja neprijeporno rodno i seksualno nenormativnog muškog lika. U tom smislu, ispričane dinamičke rodne (ne)pripadnosti među muškarcima, kao što su njihovi sukobi i solidarnosti, ali i oblici diferencijacije i isključivanja, ukazuju na dodatni sloj značenja u samome romanu, ali i na autorske strategije pripovijedanja kroz semantičku prizmu roda i seksualnosti. S jedne strane, dakle, interpretativni i teorijski fokus na maskulinitetu dodatno produbljuje naše spoznaje o, kao što smo vidjeli, aspektima Andrićeve tematizacije orijentalizma ili pak o kulturnoj pripadnosti njegovog naoko impersonalnog pripovjedača. S druge pak strane, drama hegemonijskih i suučesničkih maskuliniteta, baš kao i muška rodna i seksualna nenormativnost, u Andrićevom su romanu neodvojive od šire pripovijesti o povijesnim interimperijalnim tenzijama i sukobima, pa se tako granice kulturne pripadnosti i drugosti, ali i građanskih prava imperijalnoga subjekta iscrtavaju preko i onkraj rodničkih i seksualnih granica (ne)pripadnosti hegemonijske maskulinitetu.

Literatura

- Andrić, Ivo (2013) *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Armengol, Josep M. (2020) “Masculinities and Literary Studies”, *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, ur. Lucas Gottzén, Ulf Mellström i Tamara Shefer, Routledge, New York, 425–434.
- Biti, Vladimir (2018) *Attached to Dispossession: Sacrificial Narratives in Post-imperial Europe*, Brill, Leiden.
- Bleys, Rudi (1995) *The Geography of Perversion: Male-To-Male Sexual Behavior Outside the West and the Ethnographic Imagination, 1750-1918*, New York University Press.
- Boone, Joseph Allen (2014) *The Homoerotics of Orientalism*, Columbia University Press, New York.
- Bourdieu, Pierre, (2002) *Masculine Domination*, Stanford University Press.
- Brajić, Tihomir (2015) *Groznica i podvig: ogledi o erotskoj imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*, Geopoetika, Beograd.

- Brod, Harry (1987) "Introduction: Themes and Theses of Men's Studie", *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, ur. Harry Brod, Allen & Unwin, London, 1–19.
- Brod, Harry, Michael Kaufman, (1994) "Introduction", *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, ur. Harry Brod i Michael Kaufman, Allen & Unwin, Boston, 1–11.
- Chaumette-des-Fossés, Amédée (2012) *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*, HKD Napredak, Zagreb.
- Connell, R. W. (1995) *Masculinities*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- Connell, R.W., James W. Messerschmidt (2005) "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", *Gender and Society*, 19, 6, 829–859.
- Demetriou, Demetrakis (2001) "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique". *Theory and Society*, 30, 3, 337–361.
- Doyle, Laura (2020) *Inter-imperiality: Vying Empires, Gendered Labor, and the Literary Arts of Alliance*, Duke University Press, Durham-London.
- Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*, Globus, Zagreb.
- Gorup, Radmila (1996) "Žene u Andrićevom delu", *Sveske zadužbine Ive Andrića*, 12, 253–267.
- Grosz, Elizabeth (2005) *Time Travels: Feminism, Nature, Power*, Allen and Unwin, Sydney.
- Halberstam, Jack (2018) *Female Masculinity*, Duke University Press, Durham-London.
- Halperin, David (1990) *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love*, Routledge, New York.
- Halperin, David (2002) *How to Do the History of Homosexuality*, The University of Chicago Press.
- Hawkesworth, Celia (1984) *Ivo Andrić: Bridge between East and West*, The Athlone Press, London.
- Haywood, Chris, Thomas Johansson, Nils Hammarén, Marcus Herz, Andreas Ottemo (2018) *The Conundrum of Masculinity: Hegemony, Homosociality, Homophobia and Heteronormativity*, Routledge, New York.
- Hobbs, Alex (2013) "Masculinity Studies and Literature", *Literature Compass*, 1, 4, 383–395.

- Horlacher, Stefan (2015) "Configuring Masculinity", *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, ur. Stefan Horlacher, Brill, Leiden-Boston, 1–10.
- Howson, Richard, Jeff Hearn (2020) "Hegemony, hegemonic masculinity, and beyond", *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, ur. Lucas Gottzén, Ulf Mellström i Tamara Shefer, Routledge, New York, 42–52.
- Kazaz, Enver (2015) "Treći svijet i njegova mudrost isključenosti: slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske utopije u Andrićevoj Travničkoj hronici", *Ivo Andrić – svugdašnji. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održana 25. studenoga u Zagrebu*, ur. Jadranka Brnčić, HKD Napredak, Zagreb, 51–69.
- Knights, Ben (1999) *Writing Masculinities: Male Narratives in Twentieth-Century Fiction*, Palgrave Macmillan, London.
- Košćak, Nikola (2014) *Heteroglosija i dijalogičnost u romanu Travnička hronika*, *Andrićeva Hronika*, ur. Branko Tošović, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 233–246.
- Lazarević di Giacomo, Persida (2014) "Morlakizam Travničke hronike", *Andrićeva Hronika*, ur. Branko Tošović, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 259–275.
- Liversage, Toni (2005) "Ženski likovi u delu Ive Andrića", *Sveske zadužbine Ive Andrića*, 5, 383–440.
- Lukić, Jasmina (1988) "Gospođica i Bosanska trilogija", pogovor u *Gospođica*, Ivo Andrić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 147–166.
- Lukić, Jasmina (2015) "Dvije Andrićeve ženske priče: Anikina vremena i Mara Milosnica", *Ivo Andrić – svugdašnji. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održana 25. studenoga u Zagrebu*, ur. Jadranka Brnčić, HKD Napredak, Zagreb, 101–125.
- Massad, Joseph (2007) *Desiring Arabs*, University of Chicago Press.
- Milošević, Nikola (1974) *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd.
- Milutinović, Zoran (2008) "Misunderstanding is a Rule, Understanding is a Miracle: Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*", *The Slavonic and East European Review*, 86, 3, 443–474.
- Murphy, Peter F. (1994) *Fictions of Masculinity: Crossing Cultures, Crossing Sexualities*, New York University Press.

- Nemec, Krešimir (2016) *Gospodar priče: poetika Ive Andrića*, Školska knjiga, Zagreb.
- Pellerin, Pierre-Antoin (2016) “Reading, Writing and the ‘Straight White Male’: What Masculinity Studies Does to Literary Analysis”, *Angles*, 3, 1–17.
- Protrka Štimec, Marina (2014) “Orijent kao bolest, otrov i lijek u *Travničkoj hronici* Ive Andrića”, *Mjesto, granica, identitet: Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, ur. Lana Molvarec, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 129–146.
- Reeser, Todd W. (2015) “Concepts of Masculinity and Masculinity Studies”, *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, ur. Stefan Horlacher, Brill, Leiden-Boston, 11–39.
- Rosario, Vernon A. (1997) “Inversion’s Histories, History’s Inversions: Novelizing Fin-de-Siècle Homosexuality”, *Science and Homosexualities*, ur. Vernon A. Rosario, Routledge, New York-London, 89–108.
- Rosić, Tatjana (2006) “The Father/Son Relationship: On Constructing Masculinity in the Contemporary Serbian Novel”, *Gender and Identity: Theories from and/or on Southeastern Europe*, ur. Svetlana Slapšak, Jelisaveta Blagojević i Katerina Kolozova, Centar za ženske studije i Centar za studije roda i politike, Beograd, 435–445.
- Rosić, Tatjana (2014) *(Anti)Utopije tela: reprezentacija maskuliniteta u savremenoj srpskoj prozi*, Institut za književnost i umetnost, Beograd.
- Said, Edward (2003) *Orientalism*, Penguin Books, London.
- Šamić, Midhat (1962) *Historijski izvori “Travničke hronike” Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Todorova, Maria (2009) *Imagining the Balkans*, Oxford University Press.
- Vučković, Radovan (1974) *Velika sinteza o Ivi Andriću*, Svjetlost, Sarajevo.
- Wachtel, Andrew (1998) *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press.

SUMMARY

Slaven Crnić

FELLOW TRAVELERS AT CROSSROADS: THE POETICS OF HEGEMONIC MASCULINITY IN IVO ANDRIĆ'S *BOSNIAN CHRONICLE*

This paper analyzes the ways in which the dynamics of hegemonic masculinity and the scandal of same-sex sexuality spark and reflect broader ideological and political conflicts in Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*. I focus on the theoretical contributions of masculinity studies to the study of literature and three key aspects in which the themes of cultural identity and alterity are refracted through Andrić's complex representations of manifold masculinities. First, the paper theoretically situates the generational conflict that Andrić introduces between his two main characters, the French consuls Daville and Des Fossés, within the theoretical framework of hegemonic masculinity. I then turn to the normative male characters' differently gendered profiles that are established through their relationships with women. I also analyze the ways in which these private relationships reflect these men's specific position within the configuration of hegemonic masculinity and their broader ideologies and political goals. Finally, I single out two specific situations in which the novel, through male homosexuality, cements a sense of belonging among normative men, and, furthermore, also establishes boundaries within hegemonic masculinity that extend both beyond their mutual conflicts and beyond conflicting geopolitical missions and socio-cultural loyalties.

Keywords: *Ivo Andrić; Bosnian Chronicle; masculinity studies; hegemonic masculinity; orientalism; homosexuality*